

Asia Minor Mining Company'nin Finansal Sorunları ve Licese Madenindeki Faaliyetlerini Durdurması

Yaşar Tolga CORA*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında artan bir biçimde yeraltı kaynaklarını ekonomisine kazandırmayı amaçlamıştır. Bu sebeple de birçok pratik ve hukuki düzenlemeyle gitmiştir. Bu düzenlemelerin en önemli amaç ve sonuçlarından biri maden işletmelerinin yabancı sermayeye açılmasıdır. Yabancı sermaye, imparatorluktaki madenlerin işletilmesine yönelik yaptıkları yatırımlar, özellikle de teknolojik yenilikler ve altyapının geliştirilmesi ile üretimin artmasını sağlamıştır. Bu yüzden yabancı sermaye ve müteşebbisler faaliyette bulunduğu bölgelerin kalkınmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bununla beraber yabancı sermayeli şirketlerin birincil amacının kâr olması, işlettikleri madenin yarattığı toplumsal dinamiklerden göreceli bağımsız olmaları ve ayrıcalıklı bir hukuktan faydalanmaları, şirketlerin madenciler ve yerel tüccarile yaşadığı sorunların ekonomik alan dışında sosyal ve siyasal boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur. Bu çalışma bu sorunları Asia Minor Mining Company'nin Şebinkarahisar'da bulunan Licese simli kurşun madeni özelinde Osmanlı Arşivinden ve İngiliz Dışişleri Arşivinden belgeler ışığında incelemektedir. 1900lerin başında şirketin yaşadığı finansal sorunlar ile madenciler ve yerel tüccar gibi toplumsal gruplarla olan ilişkilerini ortaya koyarak dönemin Osmanlı toplumu ve ekonomisine dair daha geniş sorulara cevap aramaktadır.

Anahtar kelimeler: Şebinkarahisar, Licese Madenleri, Maden Şirketleri, Yabancı Sermaye, Madenciler

Financial Problems of the Asia Minor Mining Company and the Cessation of Its Activities in the Licese Mines

Abstract

Ottoman Empire increasingly aimed to bring natural resources into economy in the second half of the nineteenth century. For this reason it undertook various practical arrangements and made legal regulations. One of the most important goals and consequences of these regulations was the opening up of mining operations to foreign capital. Foreign capital increased the mine production through its investments in the operation of the mines and particularly the technological innovations and infrastructural developments. Thus, foreign capital and entrepreneurs made significant contributions to development of the regions of their operations. Having said that, foreign companies, due to their priority in making profit, their relative autonomy from the social dynamics that the mines created, and their exploitation of the privileged legal rights, had the consequence of carrying the economic problems that they had with the miners and the local merchants into social and political fields. This study examines these problems in the case of galena mines at Licese in Shebinkarahisar in the light of documents from the Ottoman State Archives and the British Foreign Office Archives. By presenting the financial problems of the company and its relations with different social groups including miners and local merchants, it seeks for answers about broader questions about the Ottoman society and economy in the period.

Keywords: Shebinkarahisar, Licese Mines, Mining Companies, Foreign Capital, Miners

Geliş/Received: 15. 02. 2022

Kabul/Accepted: 09. 05. 2022

***Etik Kurul İzn:** Bu çalışmaya, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, mülakat ve deney içeren çalışmalar kapsamına girmediğinden, etik kurul onay belgesi gerekmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü. tolga.cora@boun.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4509-8086.
(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıldaki ekonomisinde yer altı kaynaklarının kullanılmasının önemli bir yeri vardır. David Urquhart, 1833'te yayınlanan ve imparatorluğun ekonomik ve ticari kaynaklarını incelediği çalışmasında yer altı zenginliklerinden ve bunun ekonomi için potansiyelinden bahseder. Urquhart sultanın madenlere ilgisinin altını çizerken madenlerin o döneme kadarki işletilme şekillerinin özellikle de iltizam sisteminin verimi düşürdüğü için yanlış olduğunu belirtir ve özel teşebbüsün madenlerin kullanımını arttıracığına dair örnekler verir (Urquhart, 1833: 176-177). Bu görüşlerinde Urquhart'ın bir İngiliz olarak liberal ticaret ilkelerine olan inancının yeri muhakkaktır; bununla birlikte Tanzimat yöneticileri de madenlerin işletilmesinde çeşitli değişiklikleri gerekli görmüşlerdir. Madenler on sekizinci yüzyılın ortasına kadar Maliye Hazinesi, daha sonra ise Darphane Nezareti tarafından işletilirken Maden Mukataası Kalemî tarafından da idare edilen madenler bulunmaktaydı. Madenlerin önemli kısmı on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, mülkiyetin devlette kalmasını sağlayan emanet usulü ile işletilmekteydi (Tızlak, 1993: 313-314). On dokuzuncu yüzyılda ise Balkanlardaki toprak kayıplarının sonucu olarak Anadolu'daki madenlerin öneminin artması, sanayileşen Avrupa'nın artan talebi ve teknolojinin ilerlemesi madencilik alanında bir dizi yasal düzenleme ve gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Quataert, 1994: 914). Tanzimat sonrası ekonomik gelişmeler ve kurumsallaşmanın parçası olarak 1842 Maadin-i Hümayun Meclisi'ni kurulmuş; 1861 ve 1869 maden kanunnameleri ile madencilik geliştirilmeye çalışılmış; yüzde 1 ile yüzde 5 arası bir payı devlete bırakmak suretiyle müteşebbislere maden işletme imtiyazları verilmeye başlanmıştır. Madenciliği geliştirmek, özellikle de yabancı sermayeyi çekmek amacıyla, Sultan II. Abdülhamid döneminde 1878, 1885 ve 1906 tarihli madenlerin araştırılması, mülkiyet ve tasarruf şekilleri ile yabancılara verilecek imtiyazların şartlarını belirleyen nizamnamelerin yayınlandığı ve 1887'den itibaren yabancılara verilen imtiyazların 99 yıla kadar uzatıldığı görülmektedir (Saylan, 2009: 169,175; Köse, 2002: 290-291, 303). Bazı madenler, mesela bu araştırmanın odağını oluşturan simli kurşun madenleri, yirminci yüzyılın başında tamamıyla yabancı sermayenin elindedir (Ökçün, 1969: 871).

Bu gelişmelerden maden yatakları yönünden çok zengin olduğu bilinen Giresun ve çevresi de etkilenmiştir (Karaman, 2003: 64; Saylan, 2009: 170). 19. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli yayınlarda bu bölgelerdeki madenlerin imtiyazlarının verilerek işletilmelerinin ve bölge ve imparatorluk ekonomisine katkıda bulunmalarının beklenildiği görülmektedir (Karaman, 2003: 65). Bunun bir karşılığı olarak da on dokuzuncu yüzyılın sonunda bir çok yabancı girişimci bölgeye gelerek keşif çalışmalarında bulunmuşlardır (Karaman, 2003: 67). Bununla beraber yapılan hukuki kolaylıklara rağmen bazı madenlerin imtiyazlarının

ise feshedildiği, bazılarının da sık sık el değiştirdiği görülür (Saylan, 2009: 178-179). Hatta bazı madenlerin de yaşadığı ekonomik sorunların neticesinde faaliyetlerini durdukları görülmektedir. Yeterince kârlı olmayan ve yabancı sermayenin ilgi göstermediği madenler de kaderine terk edilmiştir.¹

Bu araştırmada oldukça önemli bir simli kurşun madeni olan Lice madeninin yaşadığı sorunlar incelenerek madenin yirminci yüzyılın başında faaliyetlerini neden durdurduğu sorusuna cevap aranacaktır. Araştırmanın başlıca odağını Urquhart'ın ve birçok Tanzimat elitinin kabul ettiği özel teşebbüse dair inancın pek tartışılmayan eksik yanları oluşturmaktadır. Aşağıda gösterileceği üzere yabancı sermaye sahibi özel teşebbüsün, Lice madenlerinde gerçekten de özellikle teknoloji yatırımıyla verimi arttırdığı, işçilerin yaşam koşullarına yatırımda bulunduğu, madeni limana bağlayan yolun yapımına destek vererek bölgenin kalkınmasına doğrudan katkıda bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber, madeni işleten yabancı sermaye sahiplerinin bir noktadan itibaren madene gerekli işletme sermayesini sağlamamaları, madenin devamlı nakit darlığı içinde bulunmasına ve bir noktada bu darlıktan dolayı iş yapamaz hale gelmesine sebep olmuştur. Nakit darlığının temelinde ise şirketin borçlanması yatmaktadır. Madendeki işçiler şirketten alacaklarını isteyerek üretimi durdurmuşlar; madenin müdürü ise şirketle yaşadığı anlaşmazlıklar sebebiyle işçilerin isteklerini kabul etmiştir. Önemli bir şirketin faaliyetlerinin durdurmasının ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasi sonuçları olmuştur. Şirketin borcunu ödeyememesi ve faaliyetlerini durdurması alacaklı olan yerel tüccar arasında huzursuzluk yaratmıştır. Şirketin yabancı bir şirket olması, arabulucu olması beklenen devleti uluslararası hukuk ve anlaşmaların yükümlülüklerine uymak ile tebaasının haklarını yabancılar karşısında korumak gibi bir ikilemde bırakmıştır. Madenin faaliyetlerini durdurmasında ise borç döngüsü gibi yapısal sorunların yanında, şirket müdürünün ve madencilerin tutumları ile bu yapısal ve kişisel sebepler arasındaki ilişkiler önemlidir. Bu tür ekonomik kararların madenin bulunduğu bölgedeki yansımalarında ekonomi dışı ilişkilerin, devletin tebaası ile arasındaki ilişkiler (bir özel teşebbüste çalışan işçiler ve devlet; tüccar ve devlet) ve devletin egemenliği gibi (yabancıların hakları ve devlet) çok daha geniş sosyal ve siyasi boyutları da olmuştur. Donald Quataert'in Zonguldak madenleri üzerine olan çalışmasında önerdiği üzere bir maden özelindeki bir çalışma tarihçilerin sordukları daha şümullü sorulara da cevap arayabilecekleri bir merceğe vazifesi görebilir (Quataert, 2006: 3).

¹ Köse, Gümüşhane yöresindeki verimsizlik ve kârsızlık iddiasıyla birçok madenin imtiyazlarının tadili isteklerine dikkat çeker. Bakınız: Köse, O. (2002). XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri. M. K. Arslan, & H. Öksüz (Ed.), *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001. 1. Cilt:Tarih* içinde. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Bu araştırmada Licese Madeni, yabancı şirket, konsolos, işçiler ve yerli tüccar gibi farklı aktörlerin birbiriyle ilişki halinde olduğu, çeşitli iş birliği ve çatışmalar gibi sosyal ilişkileri de içeren bir üretim alanı olarak incelenecektir. Bu farklı ve katmanlı ilişkileri incelemek amacıyla, araştırmada Osmanlı Devlet Arşivleri, İngiliz Dışişleri Arşivi ve Amerikan konsolosluk raporları gibi farklı kaynaklar kullanılmıştır. Araştırma, ayrıca yabancı maden şirketlerinin Rum madenciler üzerine olan etkisini İngiliz belgeleri ve Rum kaynaklar üzerinden inceleyen Kyriakos Chatzikyriakidis'in "Avrupalı Maden Şirketlerinin Küçük Asya Madenlerine Penetrasyonu (1861-1923)" başlıklı tezinden de ikincil kaynaklar arasında faydalanmaktadır (Chatzikyriakidis, 2005). Bu farklı kaynakların birlikte kullanılması, şirketin yaşadığı borç sorunları ile işçi ve tüccarın talepleri gibi farklı ama birbiriyle ilişkili alanlarda bize bilgi sunarak bu çok katmanlı ilişkileri incelememize olanak sağlamaktadırlar.

Licese Gümüşlü Kurşun Madeni ve Asia Minor Mining Company

İmpartorlukta yaygın olarak bulunan sim (gümüş) barındıran kurşun madenleri Karahisar-i Şarkî (Şebinkarahisar) ve Giresun bölgelerinde yaygın olarak çıkarılmaktaydı (Bayartan, 2008: 149). Bölgede bunun dışında manganez, bakır ve antimon madenleride bulunmaktaydı (Karaman, 2003: 69). Oktay Karaman'ın bölgedeki madenlerin mukavelelerini incelediği çalışmasında simli kurşun madenlerinin oldukça yaygın olduğu ve girişimcilerin dikkatini çektiği görülmektedir. Giresun'un liman kenti olarak gelişmesi, çıkarılan madenlerin limana taşınıp ihracı için kolaylık sağlamaktaydı (Karaman, 2003: 69). Karahisar-i Şarkî'ye bağlı Licese (Asarcık) simli kurşun madeni on dokuzuncu yüzyıl öncesinde Gümüşhane Maden-i Humayûnu'na bağlıydı ve on dokuzuncu yüzyıldaki gelişmeler neticesinde ihale ile işleme açıldı. Madenler Licese köyünün yakınındaki Eğri Bel Dağı'nın doğu yamacında bulunmaktaydılar. Dağ, madenlerde çalışanların tanklıklarına göre yöre halkı tarafından eğri bir beli olan deve hörgücüne benzetildiği için bu ismi almıştı (Chatzikyriakidis, 2005: 55).

1838'de Hacı Hafız Efendi, yıllık 25 kıyye gümüş çıkarma ve Üçköprü mevkiğinde bir dökümhane için imtiyaz aldı. Hacı Hafız Efendi'den sonra işletmesi devlete geçen maden bir süre sonra müdürlerine yıllık 20 kıyye karşılığında 2 senelik imtiyaz usulu ile verildi. İstenen verimin alınamaması üzerine 1863 yılında ihaleye çıkılarak Pirzade Mustafa Ağa ve tüccar Panayotaki Konstanti, Giresunlu Yorgo Konstantinidis'in (sonra Konstantinidis Paşa) taahhüdüyle 20 seneliğine işletmesini aldılar. Sözleşmeye göre 92 ayarında 25 kıyye gümüş aynî ya da nakdî ödenecekti.

Fakat sözleşme onaylanmadan önce Eğri Bel Mustafa Ağa 100 kıyyesi bedelsiz 100 kıyyesi bedelli olmak üzere gümüş vermek şartıyla maden işletmesine talip oldu. Böylece maden bir kez daha ihaleye çıktı

ve ihaleyi Miftahzate Mehmed Durmuş Ağa, Mardırüş Dadiyan ve David oğlu İsayaba adlı ortaklar kazandılar; 25 yıl geçerli olacak ihaleye göre, senevi 92 ayarda 140 kıyyesi bedelli ve 140 kıyyesi bedelsiz olarak ödenecekti. 1864 yılında devreye giren taahütname, gümüş fiyatlarının artışıyla 1869'a gelindiğinde girişimcilere iyi miktarda kâr bırakmaya başlamıştı. Bu dönemde madende çalışan işçi sayısı 580 civarındaydı ve elde edilen kâr da 330.000 kuruş kadardı.

Maden ocağı 1870'lerin başında Abraham Teodori (Theodoridis) ve David Salavan'a satıldığı ve bu girişimcilerin Uzundere köyünde bir kalhane kurduğu biliniyor (Saylan, 2014: 630). Bölgede Abraham Ağa ve David Ağa olarak bilinen yatırımcılar, köylülerin refah seviyesini yükselttikleri için bölgede iyi hatırlanıyorlardı. Ayrıca 1870 yılında iki katlı *Avramiaia* okulunu inşa ettirmişlerdi (Chatzikiyriakidis, 2005: 56). 1873 yılında ise Todoridi, kendi hisselerini David Savalan'a devretti. Bu devir için tekrar ihaleye çıkılarak, %5 rusum-i nisbiyesi aynî ya da 100 kuruş nakdî olarak devlete ödenmesine karar verilmişti. Ruhsatnameyi alan Savalan, madeni Hamburgh Oriental Mining Company'e devretti ve o da kısa bir süre çalıştırdıktan sonra 1879 Aralık ayında Asia Minor Mining Company'ye (AMMC) sattı (Saylan, 2014: 630-632).

Bu satışın Sultan II. Abdülhamid'i çok memnun ettiği ve şirketin bölgedeki çalışmalarına kolaylık gösterilmesi için emir verdiği bilinmektedir (Saylan, 2014: 633). Şirket beklentileri karşılayarak bölgeye birçok yatırımda bulundu. Bunlar arasında, aşağıda açıklanacağı üzere, madende kullanılan su için bir kanal açılması ve Giresun iskelesi'ne giden ana yol ile tali yolların yapımı için Bab-i Ali nezdinde girişimler geliyordu. 1880 yılında Giresun-Şebinkarahisar yolunun inşasında şirket aktif bir rol üstlenerek çok sayıda işçisini ve teknisyenini yol yapımında kullandı. Teknisyenlerden Hacı Mikail Samlidis özellikle yol inşaatı sırasında önemli bir rol oynadı ve bir köprünün inşasına nezaret etti (Chatzikiyriakidis, 2005: 59).

Bu gelişmeler madeni büyütmüş ve istihdam edilen işçi sayısı da 1887'de 646'ya ulaşmıştı (Saylan, 2014: 633-634). Bu dönemde köyün Rum ahalisinin yanı sıra, çevreden Türk, Ermeni ve Kürt işçiler de madenlerde çalıştırılıyordu (Chatzikiyriakidis, 2005: 57). 1861 ve 1869 Maden Nizamnamelerinin işçilerin ihtiyaçlarına yönelik maddelerinin de madende uygulandığı görülür (Keskin, 2011: 131; Varlık, 1994: 919). AMMC, sayıları artan ve dışarıdan gelen iş gücünü barındırmak amacıyla 300 işçinin kalabileceği barakalar yaptırmış, Trabzonlu doktor Nikolaos Saoulidis'in bulunduğu bir hastane ve eczane açarak çalışma koşullarını iyileştirmişti (Chatzikiyriakidis, 2005: 61).

Bu dönemde ham cevher miktarı artarken simli kurşun miktarı ise azalmaya başlamıştı. Bu durum madenin veriminin düştüğünü gösteriyordu ama bu düşüşe rağmen maden, Gümüşhane'deki madenlerden daha fazla gelir sağlıyordu (Saylan, 2014: 634). Giresun'a taşınan madenin bölgedeki eşkiyaların iştahını

kabarttığı ve özellikle de bölgenin meşhur eşkiyalarından Micanoglu ile madenin o dönemki müdürü Twelvetress arasında ciddi bir çatışmanın yaşandığı bilinmektedir (Özdiş, 2012: 61-83).

AMMC'nin mukavelesi birçok maden şirketinde görüldüğü gibi 1916 yılında feshedildi. Şirketin mukavelesinin feshinden önce uzunca bir süre kâr etmediği görülmüş ve şirket yirminci yüzyılın başında faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Bu durumun sebepleri arasında madenin veriminin sürekli olarak düşmesi, çeşitli idari zorluklar ve işçilerle maden yönetimi arasındaki çatışmalar sayılabilir. ABD'nin Sivas Konsolosu Jewett'in raporu AMMC'nin erken dönemindeki faaliyetlerden bahsederken madenin işleyişi hakkında da detaylı bilgi sunmaktadır. Bunun yanında görüleceği üzere 1887 gibi erken bir tarihte dahi madenin gelecekte yaşayacağı problemlerin nüveleri görülmektedir. Bir sonraki bölümde incelemek olan Trabzon Konsolosu Longworth ile madenin 1901'deki müdürü Mr. Williams arasındaki mektuplarda ve yörenin önde gelen tüccarından Karabet ve Nazaret Hisusyan ile maden arasındaki borç davasına dair belgelerde görüleceği üzere başlıca sorunun sermaye eksikliği olduğu anlaşılmaktadır.

AMMC'in Madendeki Faaliyetleri ve Konsolos Jewett'in Raporu

ABD'nin Sivas Konsolos'u Jewett'in 1887 yılında Anadolu'nun madenleri üzerine olan raporunda Licese madenlerine özel bir yer ayrılmıştır (Jewett, 1888: 362-364). Bölgedeki en önemli madenleri Licese madenleri olduğunu söyleyen Konsolos Jewett'e göre bu madenler Anadolu'daki en iyi şartlardaki madenler olup iyi makineler ve akıllı bir yönetimle idare edilmektedir. Bu yüzden raporunda değindiği diğer madenlerden farklı olarak Licese madenlerinin tarihine ve işletilmesine dair daha detaylı bilgi verir.

Madenlerin kısa bir tarihini veren Konsolos Jewett raporunu hazırladığında madenler artık AMMC'nin idaresindedir. Olumlu sözlerine rağmen madenlerin o dönemde henüz kâr yapmadığını; limandan uzaklık, demiryolu ya da şose yolun eksikliği gibi sebeplerden kaynaklanan nakliye masraflarının artmasının kazancı düşürdüğünü söylemektedir. Bölgedeki birçok madenden farklı olarak Licese madenleri bölge pazarına değil, ihraca yönelik işletildiği için limana ulaşım merkezi bir yer oynuyordu (Saylan, 2009: 173).

Konsolos Jewett ulaştığı detaylı bilgileri Licese madeninin o dönemdeki müdürü Mr. Twelvetress'den almıştır. Licese madeninin bulunduğu dağda doğu ve batı yönlerinde iki ana damar olduğunu, yatay olarak bu damarlar arasında rayüstünde arabalar ya da galeriler oluşturulduğunu ve madenin bu seviyeler arasındaki kayalardan çıkarıldığını belirtmektedir. Damarlar 650 metre kadar uzanmaktadır; dikey olarak en üst ile en alt damarlar arasındaki fark yaklaşık olarak 300 metredir. Bu

yüzden drenaj pompasız gerçekleştirilmekte ve seviyeler arasında merdivenle hareket ederek dağın dışına çıkmadan bu işlem yapılabilmektedir.

Madende cevher çıkarmak için kırılan kayalar yaklaşık olarak yüzde 9-10 kurşun içermektedir. Cevheri bu şekilde nakliye etmek çok pahalı olacağı için işlemde geçirmek gerekmektedir. Çevrede kömür madeni ya da orman olmadığı için kal etmek imkansızdır. Bu yüzden şirket madeni yıkayarak ayırmak zorundadır. Bu da çıkan metalde %15-20lik bir kayba yol açmaktadır. Cevheri yıkamaya hazırlayan Avrupa standartlarındaki makine yaklaşık olarak 27.500 Liraya mal olmuştur.

Süreç şu şekilde işlemektedir. Önce, bir kaya kıran aletin dişlerinden geçen parçalar bir avuç büyüklüğünde kırılmaktadır. Kırılan parçalar iki adet dönen masaya düşer. Burada çocuklar saf halde olup yıkanmasına gerek olmayan madenleri toplarlar. Yıkanması gereken parçalar ise vagonlara düşerek ana binaya gönderilir. Burada 10 metrelik bir değirmenin gücüyle hareket eden silindirler tarafından ufalanan parçalar delikli silindirlerden geçerek büyüklüklerine göre kendi kendine hareket eden 14 adet cevher ayırıştırma makinesine düşer. Bu makinelerde suyun tazyikiyle cevher ile taş ayrıştırılır. Taştan daha ağır olan kurşun makinedeki süzgeçlerden süzülürken taşlar ise artık olur. 16 tane cevher yıkama makinesi cevheri balçık ya da kum halinde ayıklar.

Bütün süreç, başlangıcından en küçük parçaya ulaşana kadar makineleşmiştir. Ayıklanan cevher makinedeki su toplama çukurlarına düşmektedir. Bu çukurlarda iyi kalite gümüş ayrıştırılmaktadır. Ayrıca yıkanan parçalar daha sonra büyük bir havzada toplanarak burada pislik çöktürülür; böylece nehrin daha az kirlenmesi sağlanır. Çevre kirliliğine karşı benzer duyarlılıkların madenin önceki mukavelenamelerine de girdiği görülmektedir. 1872 tarihli, madenden çıkan simli kurşunun işlendiği Uzundere'deki kalhaneye dair mukavelenamede bacalarının 8.5 metre yüksekliğinde olması ve kalhanede kullanılan suların çevredeki sularla karışmamasının sağlanması maddeler arasındadır (Karaman, 2003: 68). Yazın su gücü yetersiz kaldığından 3 kazanlı ve 35 beygir gücünde bir buhar makinesi kullanılmaktadır. Bu işlemleri yapmak için toplam masraf 28,200 Lira olmuştur.²

Madenden çıkan cevher en yakın liman olan ve yaklaşık 100 kilometre mesafedeki Giresun'a gönderiliyordu.³ Bunu katırcılar gerçekleştiriyorlardı; her bir batman (8-10 kilo arası) 50-70 para, yani bir

² Konsolos Jewett raporunda ücretleri İngiliz Sterlini ve Amerikan Doları cinsinden vermiştir. Biz ise standardizasyon açısından lira ve kuruş olarak vermeyi tercih ettik. Dönemde bir İngiliz Sterlini yaklaşık 1,10 lira iken bir Amerikan Doları 0,22 lira idi Bakınız: Pamuk, Ş. (2008). *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press., sayfa 9.

³ Bunun sebebi ise Avrupa'dan talepte bulunan fabrikaların cevherin gemiyle nakledilmesindeki ısrarlarıydı Bakınız: Chatzyriakidis, K. S. (2005). *I Dieisdysi ton Evropaikon Etaireion sta Metalleia tis M. Asias (1861-1923): Epiptoseis stous Ellines Metallourgos tou Pontou*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selanik: Aristotle University of Thessaloniki.

ton için yaklaşık 1,3 ile 1,75 lira ararsı almaktaydı. Cevherin Giresun'a nakliye ücreti 1 tonda 30 kuruş ve Liverpool'a gemi ile nakliyesi ise ton başına 0,65 lira idi. Buna yüzde 1 oranında gümrük vergisi de ekleniyordu. Ayrıca cevherin gemiye yüklenebilmesi için AMMC ile devlet arasındaki anlaşma uyarınca cevherin %5'i de orada nakdi olarak ödeniyordu. Cevher İngiltere'de her biri 1 kuruş değerindeki torbalar içinde satılıyordu.

Konsolosun aktardığı bilgiye göre 1886 yılında 1 ton cevher için keşif aşamasında 2,18 lira ve üretim aşamasında da 8,43 lira, yani toplam 10,61 lira ödeniyordu. Yıkınması, ayrıştırılması, maaşlar ve malzeme dahil olmak üzere ton başına 9,8 lira iken Liverpool'da tonu 15,1 liraya satılıyordu. 1886 yılında 14.499 ton üretim ile 1.463 ton net üretim yapılmıştı.

Madencilerin ücretleri her ay başında metre başına anlaşma ile yapılıyordu. Örneğin, madenciler 2 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre genişliğindeki bir seviyenin her bir metre ilerlemesi için 200 ila 450 guruş, cevherin çıkarılması için açılan kazı çukurunda ise daha az, metre başına 120 ila 150 guruş alıyorlardı. Yeraltında çalışan madencilerin ücretleri günlük ortalama 7 kuruş idi.

Şirket çoğunluğu Rum olan yerli madencilerden memnun olmadığı için yerli madencilerin 3 katı hızla ilerleyen İtalyan madencileri getirtmişti. Konsolosa göre Rum madenciler tembellerdi, kötü beslenip kötü giyiniyorlardı. Çok fazla tatilleri vardı ve onlar için kendilerini idame ettirecek kadar kazanmaları yeterliydi. Maden çıkarma işlemi 24 saat 3 vardiya usulü ile gerçekleşiyor; her bir noktada 2 madenci çalışıyordu. Şirketin İngiliz bir yöneticisi, madenin içinde çalışan İskoçyalı bir şefi, bir İsviçreli muhasebecisi, bir Rum doktoru, ayrıştırma işlemlerini kontrol eden Galli bir çalışanı ile yine Galli bir ekip şefi vardı. Raporun hazırlandığı 1888'de maden zarar ediyordu fakat gelecekte daha iyi sonuçlar beklenmekteydi.

Licese Madenlerinin Finansal Sorunları ve Üretimini Durdurması

Osmanlı Arşivlerindeki belgeler ve İngiliz Dışişleri Arşivi'ndeki bir dizi yazışma aracılığı ile Licese'deki madenlerde çalışan madenciler ve Asia Minor arasında yaşanan ciddi sorunlar, şirketin işleyişi, bölgedeki tüccarla ilişkileri ve maddi durumu hakkında önemli bilgilere sahip oluyoruz. Bu yazışmalar AMMC'nin müdürü Mr. Williams'ın Britanya'nın Trabzon Konsolosu Longworth'a yazdığı mektuplar, AMMC merkezi ile Mr. Williams arasındaki yazışmalar, Trabzon Konsolosu'nun İstanbul'daki Britanya

Elçiliği'ne gönderdiği raporlar, şirketin Giresun'daki temsilcisi Konstantinidis Paşa'nın bir mektubu ve Licese'deki bir grup maden amelesinin bir dilekçesi gibi farklı aktörlerin yazdığı belgeler bize Licese Madeni'nde bu farklı gruplar arasındaki çıkar çatışmalarını ve yabancı bir şirketin Osmanlı topraklarındaki işletme biçimleri üzerine bilgi vermektedir. Keza Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli belgeler de şirketin Osmanlı tebaası tüccar ile yaşadığı çatışmalara ve şirketin borçlarından ötürü faaliyetlerini durdurması sürecini odaklanarak şirketin finansal sorunlarına ışık tutmaktadır.

AMMC'nin Madencilere Borcu ve Madencilerin Tutumu

Trabzon Valisi Kadir Bey 15 Ağustos 1901'de Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Licese Madenleri Müdürü Williams ile ilgili olarak Trabzon Konsolosluğu ile haberleştiğini bildirir. Valinin telgrafına göre konsolosluk Williams'ın Londra'dan aldığı mektub üzerine gidecek ise de "amelenin istihkâkına kumpanyanın borcu olan yedi yüz küsür lirayı vermedikçe mufarıkına muvaffik etmeyub madendeki âlât ve edevâtı zabt ile fûruht etmek teklifinde buldukları ve muhâfız tahtında Giresun'a getirilmesi icâb eylediğini kendüsüne yazmış olduğu cihhetle sefârete malumât verdiği cevâbını itâ eylemiştir." (BOA. HR.TH. 258 /58, 15.8.1901)

Valilik konunun konsoloshane orada olmasına rağmen madenin Trabzon vilayeti sınırları içinde olmadığına (Şebinkarahisar Sivas vilayetine bağlı idi) ve "alacak verecek bulunmasına" mebni nezaretin görüşünü sorar. Bu ilk bakışta bir sorumluluk almaktan kaçınmak gibi görünse de valinin çekinceleri ileride görüleceği üzere yabancıların tabii olduğu hukuktan kaynaklanmaktadır.

Bu telgrafta kısaca bahsedilen ve valinin hakkında İstanbul'dan görüş istediği sorun Licese madenleri, Trabzon Konsolosluğu ve şirketin Londra'daki yönetimi arasında bir süredir devam eden sorunların devlet makamlarına yansımalarıdır. 1901 Ağustos'unda Trabzon Konsolosu'nun İstanbul'daki elçiliğe yazdığı bir raporda, AMMC Müdürü Mr. Williams'dan bir mektup aldığını belirtir. Bu Mektupta Mr. Williams, Britanya vatandaşı olduğu için himaye edilmek amacıyla konsolosa yazdığını belirtmektedir. Müdür, 26 Mart 1900 yılında AMMC ile "madendeki faaliyetlerin sorumluluğunu üstlenmek ve müdür olarak hareket etmek" üzere bir anlaşma imzalayarak Licese'ye gelmiştir. Ama aşağıda da inceleneceği üzere, Williams bölgeye ulaştığında madenin maddi durumu iyi değildir ve bölge tüccarına ciddi miktarda borcu vardır. AMMC, Mr. Williams'a 3 Ocak 1901 tarihinde Londra'ya dönme emri verir. Fakat Mr. Williams'a göre buradaki sorun, şirketin 1900 yılı Ekim ayından beri kendisine ve madencilere maaş vermemesidir ve şirkete bununla ilgili yazdığını söylemektedir. Bunun üzerine şirket de Captain Lemons adında bir çalışanını Licese'ye madenleri tahkik etmesi ve şirketin borçlarını kapatması amacıyla göndermiştir. Mr. Williams orada bulunarak Captain Lemons'a bu sırada destek verecektir. Buna rağmen Mr. Williams,

Captain Lemons'un yanında para olmadan geldiğini, dolayısıyla sorunların çözülemediğini söyler (FO 195-2094, no.19, 12.8.1901, ek: Mr. Williams'ın Mektubu, 4.8.1901).

Mr. Williams bunun üzerine AMMC'ye para ile ilgili yazmış ama para alamamıştır. Captain Lemons da mayıs ortasında Licese'den ayrılmış ve şirketin borçları ödenmemiştir. Bir dizi daha yazışmadan sonra, şirket Mr. Williams'a madende kullanılmayan eski bir tesisi satmasını ve satıştan alacağı para ile Licese'den ayrılmasını önerir (FO 195-2094, no.19, 12.8.1901, ek: Mr. Williams'ın Mektubu, 4.8.1901).

AMMC sekreteri Claude Ramsey Mr. Williams'a gönderdiği 3 Temmuz 1901 tarihli mektubuna, Mr. Williams'ın şirketin onu 1900 Ekim'inde geri çağırmasına rağmen neden geri dönmediğini ve keza Captain Lemons'un onu korumak amacıyla gönderilmesine rağmen, Mr. Williams'ın neden onunla geri dönmediğini anlayamadığını söyleyerek başlar. Yani AMMC'ye göre, Mr. Williams şirketin ona para vermeyi kestiği tarih olan Ekim ayında Licese'den geri çağırılmasına rağmen, kendisi geri dönmeyi tercih etmiştir.

AMMC sekreteri Ramsey, Mr. Williams'ın 26 Şubat 1901 tarihli bir mektubuna referansla, Mr. Williams'ın madendeki artık metalleri satarak eve dönme önerisini kabul ettiğini bildirir. Mr. Williams'ın önerisine göre, bölgede bulunan Mr. Baxter, bazı materyallere yaklaşık olarak 330 lira teklif etmektedir (FO 195-2094, no.19, 12.08.1901, ek: Mr. Williams'ın Mektubu, 3.7.1901).

Mr. Boxter'in satın almak istediği materyaller arasında raylar bulunmaktadır. Şirket, Mr. Williams'a tonu 4.4 lira olmak üzere istediği kadar ray satması konusunda yetki verir. Buna göre, yaklaşık 300 ton ray sattığı takdirde, Williams satıştan alacağı para ile eve dönüş masraflarını karşılayacak; orman kullanımından dolayı şirketin 36 lira civarındaki vergi borcunu ödeyecek ve kalanı da 60 madenci arasında dağıtacaktır.

Şirket parasının olmadığını, her şeyi madendeki masrafları karşılamak için harcadığını ve madenciler cevheri çıkarmadıkları sürece para gönderemeyeceğini söyler. Bu yüzden Mr. Williams'ın satabileceğini satarak, "Londra'ya gelebildiği kadar çabuk gelmesini ister" (FO 195-2094, no.19, 12.8.1901, ek: Claude Ramsey'in Mektubu, 3.7.1901).

Mr. Williams bu mektubu konsolos ile paylaşır; konsolosa eğer satıştan gelecek olan para borçları kapatmak için kullanılmayacaksa işçilerin satışa engel olacaklarını söyler. "Çaresiz durumda" olan madenciler 1 Ağustos'ta Mr. Williams'a alacakları olan 835 lira (760 pound) için 21 gün mühlet vermekte, eğer bu süre içinde alacaklarını alamazlarsa satışa çıkan tesisin onlara devredilmesini istemektedirler. Başka

bir ifade ile madenciler, alacaklarının karşılığı olarak müdüre tesisin bir kısmına el koyacaklarını kabul ettirmişlerdir. Hayatından endişe eden Mr. Williams, parasının olmadığını ve neredeyse açlıktan öleceğini de ekler (FO 195-2094, no. 19, ek: Mr. Williams'ın Mektubu, 4.8.1901).

Bu yüzden konsolosa göre Mr. Williams çok kötü durumdadır. Mr. Williams “para yokluğundan dolayı, fiiliyatta madencilerin elinde mahpus”tur. Bu yüzden elçiliğin devreye girerek Bab-ı Ali'den Karahisar-i Şarkî'deki mülki amirlere ulaşarak Mr. Williams'ın sağ salim Giresun'a ulaşmasının sağlanmasını ister (FO 195-2094, no. 19, 12.8.1901).

Konsolos Longworth, İstanbul'daki elçilik ile 23 Eylül tarihli yazışmasında önceki raporunun gereksiz bir panik havası yansıttığını anladığını; Mr. Williams'ın sağlık ve güvenliğinin konsolosun öncelikli görevi olduğu için daha önceki raporunda öyle düşündüğünü söyler (FO 195-2094, no. 22, 23.9.1901). Hükümetin bir tahkikat açmadığını, bir tahkikat açmanın da konsolosluğun yetkisinde olmadığını belirtir; Mr. Williams'ın Giresun'a getirilerek durumun iç yüzü anlaşılana kadar orada kalabileceğini ekler (FO 195-2094, no. 22, 23.9.1901). Bu rapordaki en önemli kısım belki de konsolosun Mr. Williams'ın davranışları hakkındaki görüşleridir: Konsolosa göre Mr. Williams “gerçekten bir tehlikenin içinde olmaktan çok işçilerle ortak bir amaçta birleşmiş görünmektedir. Amacı şüphesiz bir şekilde şirketin, iddiasına göre bir yıldır ödenmeyen maaşının ödenmesidir” (FO 195-2094, no. 22, 23.9.1901). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere konsolosluk Mr. Williams'ı mücadelesinde yalnız bırakacaktır. Bunun da sebepleri arasında Mr. Williams'ın şirketin isteklerini yerine getirmede olduğu şeklindeki görüşün ağır basması yer alır. Bütün bu yazışmalar içinde Mr. Williams'ın Licese'de kalmasının asıl sebebi, yani işçilerin alacakları konusu tartışılmaz. Aşağıda da incelenecek olan ve Mr. Williams, madenciler, şirket ve konsolosluk arasındaki bir dizi yazışmada bu konunun şirketin kesinlikle önceliği olmadığı görülmektedir.

Konsolos Longworth'ün 23 Eylül tarihli raporu, konsolosun iki raporu arasındaki zamanda aldığı birçok mektubu içermektedir. Bunlardan 16 Ağustos 1901 tarihli mektupta, Longworth adına yazan İngiliz konsoloshanesi çalışanı Arabian, İstanbul'daki elçiliğin Williams'ın Licese'den sağ salim ayrılarak Giresun'a ulaştırılması için Hariciye Nezareti ile görüştüğünü belirtir (FO 195-2094, no. 22, ek: Konsolos Longworth'dan Mr. Williams'a Mektup, 16.8.1901.). Mr. Williams ise 16 Ağustos tarihli bu mektuba cevaben yazdığı 23 Ağustos tarihli mektupta eve gitmek için parasının olmadığını yineler. Daha da önemlisi işçilerle olan anlaşmasında paralarını ödemek için sözünü verdiği 21 Ağustos tarihinin geçtiğini ve eski tesisi işçilere vermek zorunda olduğunu söyler (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 23.8.1901). Bunun üzerine Konsolos Longworth, üst üste iki cevap yazarak Mr. Williams'a yol göstermeye çalışır. Bu mektuplardan 27 Ağustos tarihli olan ilkinde, konsolos “madende yatan materyallerden 55 lira değerinde olan miktarını satmasını ya da [bu materyalleri] rehin vererek” eve

dönmeyi garanti altına almasını önerir (FO 195-2094, no. 22, ek: Konsolos Longworth'dan Mr. Williams'a Mektup, 27.8.1901). Konsolosun bu mektubundan hemen sonra İstanbul elçiliğinden konsolosluğa bir yazı ulaşmış olması muhtemeldir; zira 31 Ağustos tarihinde, 27 Ağustos'taki mektubuna ek olarak, konsolos Mr. Williams'a bir mektup daha yazar. Bu mektupta İstanbul'daki elçi, Williams'tan "ülkenden ayrılmadan önce 'işçilerin haklı iddialarını karşılamak için bir hazırlık yapmasını'" ve madencilere olan borçların nasıl ödeneceğine dair yapılan hazırlıkların konsolosluğa bildirilmesini ister (FO 195-2094, no. 22, ek: Konsolos Longworth'dan Mr. Williams'a Mektup, 31.8.1901). Mr. Williams, bundan sonraki davranışlarında elçinin bu ifadesini temel alarak hareket edeceğini belirtecektir.

Mr. Williams 16 Eylül 1901 tarihli cevabında borçların nasıl kapatılacağına dair fikirlerini iletir. Yaptığı bir hesabı konsolosla paylaşır. Buna göre eski tesisteki artık ve fazla malların satışından 200 pound (220 Lira) ile hal-i hazırdaki cevherin değeri olan 275 pound eklenirse 475 poundluk (522.5 Lira) bir gelir elde edilebileceğini yazar. Ama bu ocak ayında, yani madencilere olan borç 475 pound iken mantıklı bir yol ise de bu borç artık 800 pounda (880 lira) çıkmıştır, dolayısıyla satıştan elde edilecek gelir yeterli olmayacaktır. (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 16.9.1901). Ayrıca eğer satış şubat ayında uygulansaydı, "onları cevheri çıkarıp...denize [Giresun'a] kargolamak için indirmeye teşvik edecekti" (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 16.9.1901).

Mr. Williams, bu satışın yapılamamasından ve dolayısıyla masrafların artmasından şirketin ve çalışanlarının tutarsızlığını sorumlu tutmaktaydı. Şirket merkezinin tutumundan dolayı madenin çalışması aksamakta ama bir yandan da çalışan memur ve ustabaşlarının maaşlarıyla birlikte borçlar birikmeye devam etmekteydi.

Williams ayrıca 800 poundluk (880 lira) borca, 12 aydır ödenmediğini iddia ettiği maaşının da dahil olmadığını ekler. Şirketle olan sözleşmesinin 6. Maddesine atfen şirket, madende işbaşı yapmak için yola çıktığı andan itibaren kendisine maaş vermek zorunluğundaydı. Aylık 22 pound (24,2 lira) olan bu maaşın sözleşmeye göre 4 poundluk kısmı eşine verilecek iken 18 poundluk kısmının Licese'ye gönderilmesi gerekiyordu. Fakat şirket 1900 yılı ağustos ayından beri bu parayı göndermemişti (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 16.9.1901).

Williams'a göre beş yıl önce de dönemim müdürü Mr. Hickman benzer bir durumla karşılaşmıştı; ne kendisinin ne de madencilerin maaşları ödenmemişti. Mr. Hickman vapur biletini açık tarihli gidiş dönüş aldığı için Londra'ya dönebilmişti. Şirket, o dönem madencilere borcu olan 300 poundu (330 lira) ise

ödememiş ve bu para hiç karşılanmamıştı. Bu ifadeden anlaşılın madenlerin işletilmesinde para darlığı sürekli karşılaşılan ve giderilemeyen yapısal bir durumdu ve şirket bunu gidermenin yollarını aramıyordu. Geçmişte de yaşanan benzer olaylar düşünüldüğünde Williams'a göre "işçilerin ona karşı davranışları için haklı sebepleri vardı" (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 16.9.1901).

Konsolos Longworth'un elçilik ile paylaştığı mektuplar arasında, Mr. Williams'ın konsolosa gönderdiği ve madenlerde çalışan 62 madencinin 31 Temmuz 1901 tarihli şikâyet dilekçesi de bulunmaktaydı. Dilekçe şu şekildeydi:

Saygıdeğer beyefendi,

Asia Minor Company Ltd'nin çalışanları olan bizler, şirkete geçen yılın [1900] Eylül ayından itibaren maaşlarımız için müteaddiden başvurduk fakat hiçbir karşılık hatta uzatılmış müddette ödeneceğine dair bir söz dahi alamadık. Biz, hepimiz fakir emekçileriz ve çalışıp kazandığımız maaşlarımız verilmediği için ihtiyaç ve açlıktan ızdırıp çekmekteyiz. Şirkete taleplerimizi karşılaması için bütün olasılık ve zamanı verdiğimizizi düşünüyoruz. Sadece taleplerimizi gözardı edip böylece bizi muhtaç bir halde bırakmıyorlar aynı zamanda masraflarımızı karşılamak için paraya olan ihtiyacımızdan dolayı hayatımızı başka yollarla kazanma çabalarımızı da engelliyorlar. Şu anda açlıktan sebata doğru ilerleyen bir doruk noktasındayız ve siz, İngiliz konsolosu olarak İngiliz ticaretini temsil ettiğiniz için, makullüğünü sizin temsil ettiğiniz bu şirkete karşı haklarımızı koruyup güven altına almanız ve her türlü yardımı yapmanız için dua ediyoruz. Ayrıca şirketin, müdürümüz Mr. Williams'a İngiltere['ye] dönmesi için talimat verdiğinin farkındayız. Fakat yaklaşık 718 pound [790 lira] olan talebimizin karşılanacağına dair sizden bir garanti almadan onu [Mr. Williams] teminat amacıyla alıkoymak zorunda olduğumuzu hissediyoruz. Aşağıdaki isimler bu paranın alacaklılarıdır.

Size güvenen müstediler (FO 195-2094, no. 22, ek: Licesi Madeni Madencilerinden Konsolos Longworth'a Mektup, 31.7.1901)

Arzuhaller Osmanlı devlet geleneğinde devlet ile tebaa arasındaki en temel ilişki kurma biçimlerinden biridir (İnalçık, 1988). Emekçilerin de yaygın bir biçimde arzuhaller ile hak arayışlarında buldukları bilinmektedir ve tarihçiler için arzuhaller sıradan insanların ve kamuoyunun seslerine ulaşmanın en önemli araçlarından biridir (Ben-Bassat, 2013). Arzuhallerde kullanılan dil ve arzuhali kimin metin haline getirdiği, iktidarla kurulan ilişkide temel unsur olduğu için bir sorun olarak karşımıza çıkar.

Bu arzuhali İngiliz konsolosluğuna hitaben yazarak madenciler, genel olarak İngilizlerin yaptığı ticaretten özel olarak da İngiliz şirketinin faaliyetlerinden konsolosun sorumlu olduğunu vurgulamışlardır. Konsolostan maaşlarını ödemeyen İngiliz şirketiyle aracı olarak görüşmesini ve bu duruma bir çözüm getirmesini rica etmektedirler. Ayrıca, yine Britanya vatandaşı olan Mr. Williams'ı rehin tuttuklarını da konsolosa bildirerek ona durumun ciddiyetini göstermeyi amaçladıkları çok muhtemeldir. Dilekçe muhtemelen Mr. Williams'ın kendisi tarafından kaleme alınmıştır; en azından dilekçenin çevirisini Mr. Williams yapmıştır. Dilekçenin İngiliz konsolosuna yazılmasının bir sebebi aşağıda ayrıntılı görüleceği üzere Giresun Belediye Başkanı Konstantinidis Paşa gibi yörenin ileri gelenleriyle şirket merkezinin çok iyi ilişkileri olması olabilir. Bu sebeple işçiler Konstantinidis Paşa gibi yerel eşrafın nüfuzuna karşı konsolosun aracılığından faydalanmak istemiş olabilirler. Kısacası John Chalcraft'ın aynı dönemde Mısır köylülerinin dilekçelerinde incelediği üzere madunlar da konuşabilirler ve güç sahiplerinin pratik ve söylemlerini anlayıp onlarla diyalog kurarak onları kendi sorunlarının içine çekmeyi başarabilirler (Chalcraft, 2005). Licese'deki madencilerin de en büyük amaçları konsolosa alacak sorunlarının içine çekmektir.

Konsolos Longworth, bu dilekçenin kopyasını İstanbul'a gönderirken müstedilerin isimlerini tek tek yazmamıştır ama 68 Rum ve 3 Türkün isminin olduğunu belirtmiştir. Bu durumda madenlerden çalışanların sayılarının düzenli şekilde düştüğünü ve yukarıda zikredilen Sivas konsolosu Jewet'in raporundaki beklentinin aksine madenlerdeki yatırım ve iş miktarının azaldığını söyleyebiliriz.

Mr. Williams ayrıca şirketin sekreteri Mr. Ramsey'in kendisine yazdığı 18 Ağustos 1901 tarihli mektubu da konsolosa paylaşmıştır. Bu mektuba göre Mr. Williams, "ben ayrılırsam, beni öldürürler" demiştir, bu şirketin Mr. Williams'a yönelik yukarıda belirttiğimiz eleştirisine bir cevap olmalıdır. Ayrıca Mr. Ramsey, bu mektubunda eski tesisteki kalıntı malzemenin satılmasını da onayladığını belirtir ve "bir an önce" İngiltere'ye dönmesi konusunda müdürü bir kez daha uyarır (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr. Ramsey'den Mr. Williams'a Mektup, 18.8.1901). Gelirken de bütün defter, makbuz, ödeme tabloları vs. hepsini yanına almasını ister ve böylece Mr. Williams'a İngiltere'ye vardığında maden üzerinde çalışmaya başlayacaklarını bildirir.

Mr. Ramsey bir yanlış anlaşılma olmaması ve muhtemelen Mr. Williams'ın uygulaması gerektiğini hatırlatmak için mektubunda 16 Temmuz 1901 tarihli telgrafının anlamını da açıklar. Telgrafta, kısaca "Hacı Elia'yı yetkili bırak. Evet, Ramsey" yazmaktadır (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr. Ramsey'den Mr. Williams'a Mektup, 18.8.1901). Burada söylenen, Mr. Williams ayrıldığında yerine şirketin temsilcisi olan

Hacı Elia'yı ilerleyen dönemde düzenlemeler yapana kadar yetkili olarak madenlerde bırakmasıdır. Mr. Ramsey ayrıca Konstantinidis Paşa'ya yazarak Hacı Elia'nın yetkili olarak bulunduğu dönemde madende işlerin nasıl yürütüldüğü konusunda şirketi bilgilendirmesini istemiştir. Konstantinidis Paşa Hacı Elia'nın bu görevi yerine getiremeyeceğini düşünüyorsa, bu göreve uygun birini bulacaktır.

Mr. Ramsey'in telgrafındaki 'evet' sözcüğü ise Mr. Williams'ın 25 Temmuz tarihli şirkete gönderdiği mektuptaki *post scriptum* (PS)'e cevaptır. Mr. Williams, "eğer madencileri ayırmış oldukları gümüşlü kurşun ve erimiş bakır [size] kargolamak için göndermeye ikna edersem ve size onların değerini ödeyecek bir teminat bulabilirsem, erimiş bakır başka bir şey olmadan kabul eder misiniz? Eğer bu şartları kabul ediyorsanız, bana 'evet' diye telgraf çekin" yazmıştır. Mr. Ramsey de bunun üzerine 'evet' diyerek bütün erimiş bakır ve kurşunu göndermesini beklediklerini yazmıştır (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr. Ramsey'den Mr. Williams'a Mektup, 18.8.1901).

Mektuplar arasında bir sonraki mektup Yorgo Konstantinidis Paşa'nın Mr. Williams'a yazdığı Eylül 1901 tarihli mektuptur. Konsantinidis Paşa Giresun'un en önde gelen simalarından olup o dönem belediye başkanlığı görevini de ifa etmektedir. Mektuptan anlaşılacağı üzerine Konstantinidis Paşa, madenlerin denize ulaştırıldığı liman olan Giresun'un en önde gelen şahıslarından biri ve şirketin temsilcisi olarak iş görmekte ve şirketin çıkarlarını korumaktadır. Konsantinidis Paşa'nın bölge ticaretinde çok etkin olduğu ve farklı ticari ağlarının içinde yer aldığı bilinmektedir (Balci, 2012: 80-105). Yukarıda Konstantinidis Paşa'nın Licese Madenleri ile 1860larda da ilgilendiği belirtilmişti ve bu ilişkinin devam ettiği görülmektedir. Hatta 1887 yılında yukarıda adı geçen eşkiya Micanoğlu'nun madenle olan mücadelesinin parçası olarak Paşa eşkiya tarafından kaçırılmıştır (Özdiş, 2012: 34).

Konstantinidis Paşa mektubunda Londra'dan bir mektup aldığını bildirir ve bu mektupta Mr. Williams'tan yukarıda bahsedilen defter, makbuz vs. ile birlikte madencilere olan borçların da bir listesini hazırlamasını istemiştir. Bu mektuba göre Madenciler borçlarına dair imzalı bir kâğıt vermelilerdir ve bu makbuzları Mr. Williams Londra'ya götürecektir. Ayrıca madenin muhasebe defterlerinden de üç kopya hazırlayarak Hacı Elias Şamlolon ile ortak imzalayacaklardır. Konstantinidis Paşa Mr. Williams'a yolculuk için ihtiyacı olan 20-30 poundu kendinin verebileceğini söyleyerek Mr. Williams'ı İngiltere'ye gitmesini sağlamaya çalışmıştır.

Mektubun son bölümü ise oldukça ilginçtir. Burada, Konstantinidis Paşa "madendeki malzemeyi, araçları vs.yi müzayede usulü ile satmayı planladığınız bana malum olmuştur" der ve buna karşı çıkar: "madenlerde şirketin malı olan herhangi bir şeyi satan kişi bunu sorumluluğu kendine ait olmak üzere yapacaktır. Londra'da şirket böyle satışı yasaklamıştır" diyerek müdürü uyarır (FO 195-2094, no. 22, ek:

M. Konstantinidis Paşadan Mr. Williams'a Mektup 6.9.1901). Konstantinidis Paşa'ya göre şirket bir miktar sermaye çıkaracak, buraya yönetici göndererek işe daha büyük ölçekte başlayacaktır. Eğer bir şey eksik ise yetkili kişi yani Mr. Williams sorumlu tutulacaktır. Ayrıca Mr. Williams'tan çıkarılmış olan bütün madenlerin de listesini yapmasını ister (FO 195-2094, no. 22, ek: M. Konstantinidis Paşadan Mr. Williams'a Mektup, 6.9.1901).

Bu yazışmalardan anlaşılan şirket madenlerdeki hesaplarını kontrol etmek istemektedir. Bu zaman kazanma amacıyla yapılmış olabileceği gibi, Mr. Williams'a karşı bir güvensizlik de söz konusu olabilir. Çünkü bütün muhasebe kayıtları ve alacaklı madencilerden de ayrı ayrı borçlarına dair kağıt istenmiştir. Ayrıca Konstantinidis Paşa'nın şirketin madenlerdeki yöneticisi Mr. Williams'tan daha yetkili olduğu, şirketle direkt irtibat halinde olduğu, yönetici atayabildiği ve müdüre neler yapıp yapmaması gerektiğini söyleyebildiği görülmektedir. Bu ilişkinin resmi boyutunu bilemiyoruz ama Konstantinidis Paşa gibi önde gelen bir şahsiyetin resmi ve gayr-i resmi nüfuzunun ve Rum cemaati üzerindeki etkisinin çoğu çalışanı Rum olan şirket için çok önemli olduğunu düşünebiliriz.

Mr. Williams, Konstantinidis Paşa'nın mektubunun tarihinden on gün sonra, yani muhtemelen mektup eline ulaştıktan birkaç gün sonra, 16 Eylül'de şirkete yazarak daha önceki mektuplarla Konstantinidis Paşa'nın mektubu arasındaki çelişkilere dikkat çeker. Şirketin kendisini eski tesisteki artık malzemeleri satması konusunda 3 Temmuz tarihli mektup ile yetkilendirmiş olmasına rağmen satıştan hemen önce, şirketin temsilcisi Hacı Elias Şamlolon'dan satışı durdurması için talimat aldığını söyler ve sert biçimde sorar: "Şimdi, bu ne tür bir iştir? Ben burada sizin talimatınızla tesisler ve mallar üzerinde yetkiliyim. Bana eve dönmem için para havale yapmıyorsunuz fakat eski tesisteki artıkları satarak gerekli parayı bulmamı emrediyorsunuz...Şimdi [şirket] temsilcisine bu işlemleri durdurmasını, bana fikrinizin değiştiğini söylemeden, emrediyorsunuz. Artık daha fazla bu tutarsız davranışlara boyun eğmeyeceğimi söylemek zorundayım." Şirketten eğer ona ihtiyaçları yoksa ödemedikleri parayı yollamasını ister. "Beni yetince uzun zamandır tiksindirici şekilde yönlendirdiniz. Ben de görevimi şerefle ve layıkıyla yaptım. Şimdi de haklı isteklerimi talep ediyorum" diye ekler (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr. Williams'tan AMMC'ye Mektup 16.9.1901). Mr. Williams ile şirket arasında köprüler bu şekilde atılır.

Bu yazışmaları değerlendiren Konsolos Longworth 23 Eylül'de Mr. Williams'a bir mektup yazarak iki sonuç çıkardığını söyler. Birincisi bu mektuplar ışığında artık Williams'ın hayatının madencilerin elinde tehlikede olmadığı sonucuna ulaştığını söyler. İkincisi de Williams'ın maaşı tam olarak ödenmediği takdirde evine gitmeyeceği fikrine ulaşmıştır.

Konsolosa göre Mr. Williams'ın yaşadığı sorun kendisi ile işverenleri arasındadır, işçilerle değildir. Bu yüzden de sorun Osmanlı İmparatorluğu yerine İngiltere'de çözülmelidir. Dolayısıyla konsolosluğun gözünde işçilerin alacakları öncelikli sorun olmaktan çıkar. “Madenciler için ise, şunu söylemeye mecbur bıraktınız, onların halini ne kadar anlarsam anlayayım, sadece onlar için en iyi olanın sizi bırakmak olduğunu düşünebiliyorum” der ve ekler; “sizi rehin olarak tutmak, sadece kanuna aykırı hareket etmek demek değil ayrıca masrafları da arttırmaktır; şirketin bunları tasfiyesi, şirketin mahiyetini mutlaka etkileyecektir” (FO 195-2094, no. 22, ek: Konsolos Longworth'tan Mr. Williams'a Mektup 23.9.1901)

Bu tarihten sonra Konsolos Longworth ile Mr. Williams arasında birer yazışma daha gerçekleşmiştir. Bu yazışmaları içeren raporunu konsolos elçiliğe 21 Ekim'de yollar. Konsolosa göre durum tam bir utançtır.

Mr. Williams'ın elimizde olan mektuplar arasında konsolosa yolladığı son mektubu 14 Eylül 1901 tarihinde Kulakkaya'dan yollanmıştır. Burada, madende kullanılmayan edevatla beraber yukarıda adı geçen Mr. Baxter'ın yanında bulunmaktadır. Konsolosun son mektubu geç geldiği için mektuplara müdahale edilmiş olabileceğini düşündüğünden, konsolostan bundan sonraki yazışmaları bu adrese yapmasını rica eder.

Mr. Williams, Licese'den yaklaşık bir gün mesafede olan Kulakkaya'ya gelirken dahi madencilerin yanına bir kavas verdiklerini ve kaçabileceği düşünüldüğünden kısa mesafelere bile yalnız gönderilmediğini söyler. Mr. Williams'ın hareketinin madenciler tarafından çok kısıtlandığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden maden müdürü, konsolosun son mektubunda söylediği artık yaşamının tehlikede olmadığına dair görüşe sitem eder: “Şu anki durumum böyle bir itimat mı vermektedir?” diye konsolosa sorar (FO 195-2094, no. 27, ek: Mr. Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 14.9.1901).

Mr. Williams konsolosun 4 Ağustos tarihli mektubunda “işçilerin haklı talepleri karşılanmadan ayrılması gerektiği”ni söylediğini hatırlatır ve şöyle devam eder: “Ben, bir Britanyalı olarak şirketin bana olan borcunun burada ödenmesi konusunda sizin görüşlerinize uydum ve şereflice hareket ettim. Bu nasihat üzere, şirketin burada ödeme yapmasını talep ettim. Şimdi ise fikrinizi değiştirdiniz” (FO 195-2094, no. 27, ek: Mr. Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 14.9.1901). Mr. Williams 13 aydır parasız olduğunu ve borçla yaşadığını ve şimdi de borçlarını kapatması gerektiğini söyler, mektubunu “peki ama param olmadan nasıl?” diye bitirir (FO 195-2094, no. 27, ek: Mr. Williams'tan Konsolos Longworth'a Mektup, 14.9.1901).

Konsolos Longworth'ın Mr. Williams'a gönderdiği son mektup 21 Ekim 1901 tarihlidir, yani iki yazışma arasında bir aydan fazla vakit geçmiştir. Konsolos mektubunda Mr. Williams'ın kendi sözlerini

yanlış yorumladığını iddia eder. Söylediği Mr. Williams'ın iddia ettiği gibi “işçilerin haklı talepleri karşılanmadan ayrılmaması gerektiği” değil “sizin ayrılığınızın onların haklı taleplerinin zarar görmemesi” gerektiğidir. Konsolos ayrıca madencilerin Mr. Williams'ı rehlin tutarak neyi elde ettiklerini anlayamadığını da ekler, çünkü madencilerin elinde teminat olarak zaten çıkarılan cevherler bulunmaktadır (FO 195-2094, no. 27, ek: Konsolos Longworth'tan Mr. Williams'a Mektup, 21.10.1901). Konsolos Longworth, eski tesis ve artık maddelerin satışını şirket sekreterinin kabul ettiğini ama sonra Konstantinidis Paşa'nın bu öneriye karşı çıktığını kabul eder. Ancak konsolosa göre, Mr. Williams, Giresun ya da başka bir yerdeki temsilci ve acentaları değil, işverenlerinin talimatlarını dinlemeli ve tereddüt etmeden satışı gerçekleştirmeliydi. Konsolos, mektubun elçiliğe gönderilen kısmında not olarak şunu eklemiştir: “Şu aşamada daha fazla bir şey yapabileceğimizi zannetmiyorum” (FO 195-2094, no. 27, ek: Konsolos Longworth'tan Mr. Williams'a Mektup, 21.10.1901). Bu not madenlerle ilgili bütün yazışmaların bir özeti niteliğindedir.

Şirketin Finansal İşleyişi: Yerel Tüccara Borcu ve Faaliyetlerini Sonlandırması

Şirketin bir süredir maddi zorluklarla boğuştuğu ortadaydı ve tek borcu da çalıştırdığı madencilere değildi. Şirket Şebinkarahisar'ın önde gelen tüccarından Nazaret ve Karabet Hisusyan Ağalara borçluydu. Hisusyanlar şirketin borcuna karşılık kendilerine verdiği 300 poundluk (330 lira) çeki bozdurmaya çalışmış fakat çek dönünce, tüccar şirketi mahkemeye vermişti. Mr. Williams mahkemeye çağrıldığında, çekin mevzusu olan alışverişten haberdar olmadığı için, çeki tanımadığını iddia etmişti (FO 195-2094, no. 22, ek: Mr. Williams'tan AMMC'ye Mektup, 16.9.1901). Şirketin Karabet ve Nazaret Ağalara olan borçları uzun bir süre devlet makamlarını meşgul etmiş, tüccar bu konuda birçok kez devlet makamlarına başvuruda bulunmuştur. Aslında bu vaka, şirketin finansal işleyişi ve yaşadığı maddi zorlukları gösterdiği gibi ve yabancıların sahip oldukları haklara ve bu hakların toplumda yarattığı sorunlara da işaret etmesi açısından örnek olarak görülebilir. Kendi ifadeleriyle Hisusyanlar şirketle “binlerle poliçe muâmelesi icrâ etmiş ve bu kabilden olarak bundan üç sene evvel kumpanya-yı mezkûr direktörlüğünde Mr. Heckman nâm zata iki kıta poliçe mukabili başkaca ve nakden vermiş olduğumuz üç yüz aded lira-yı Osmanî poliçelerin Bank-ı Osmanice kabul edilmemesinden elyevm tediyesiz” kalmıştır (BOA, HR.SFR. 3, 486/31, ek 2, 10.3.1900). Keza başka bir arzuhalde de Hisusyanlar on beş senedir madene poliçe karşılığı borç verdiğini ve bunların şirketin defterlerinde yazılı olduğunu belirtir (BOA, HR.TH., 244/44, ek 1, 19.7.1900). Dolayısıyla şirketin işletme sermayesini yerel tüccardan poliçe karşılığı borçlanarak sağladığı anlaşılmaktadır.

1900 baharında şirket yönetiminden Sir Edmund Commerell'in şirket ile Hisusyanlar arasındaki sorun üzerine görüşü Londra Sefareti aracılığı ile Bab-Ali'ye bildirilir (BOA, HR.SFR.3, 486/40,

8.5.1900.). Sir Commerell, Osmanlı donanmasında da hizmet vermiş ve birinci sınıf mecidiye nişanı ile taltif edilmiş bir amiraldir. Ayrıca 1890'ların ortalarında İngiliz basınında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı tutumunu savunan yazılar yazmıştır (BOA, HR. SYS, 2845/24; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005: 91-95). Amiral Commerell'in imparatorluk nezdindeki saygınlığının şirketin bu davadaki konumunu güçlendiren bir nokta olduğu düşünülebilir. Bab-ı Ali durumu 2 Haziran 1900'de Hisusyanlara tebliğ eder. Onlar ise 19 Temmuz 1900 tarihli bir arzuhal ile kendi durumlarını tekrar açıklarlar. Şirketle tüccar arasında bu borç üzerine olan yazışmaların Ekim 1898'e kadar geri gittiği anlaşılmaktadır. Bu yazışmaların neticesi olarak Londra'daki merkez, maden direktörünün yolsuzluk yaptığını, bu borcun kaydının olmadığını ve direktörün de madenden ayrılmış olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden "şirketin hüsn-i şöhret ve itibarını muhafaza için meblağ-ı mezkûra mukabil iki yüz lira itâ etmeyi" teklif etmiştir (BOA, HR.TH., 244/44, ek 1, 19.7.1900). Hisusyanlar ise bu teklifi şöyle yanıtlar:

Ez cümle madende bulunan ecnebilerin hüviyeti buraca herkesin mechulu olub itibar ve itimad şirketedir. Şirket umurundan mumaileyhin el çekdirildiği fırsat olunsa resmen ilan edilmedikçe haberdar olunamayacağımız gibi sahtekarlık ve dolandırıcılığı ihtiyâr edecek olsa idi bu iki poliçeden sonra birçok tüccarın müracaat ettiği ve mumaileyh ise poliçeden vermediği ve işbu poliçeler tarihinden üç dört mah sonra buradan gitdiği ve meblağ-ı mezburenin madende amelegana ve' lhasıl maden umuruna sarf eylediği cümlenin malumudur (BOA, HR.TH., 244/44, ek 1, 19.7.1900).

Hisusyanlar uzunca bir süre bekletildikten sonra gelen borçta tenzilât yapılması teklifini reddeder; direktörün yolsuzluk yapıp yapmamasından bağımsız olarak şirketin borcuna karşı sorumlu tutulmasını ister (BOA, HR.TH., 244/44, ek 1, 19.7.1900).

Borç ödenmediği için Mr. Williams'ın da mektubunda belirttiği gibi borç mahkemelik olmuştur ama dava yabancıların sahip oldukları haklardan dolayı bir türlü görülemez. Bu durumu şikâyet amacıyla alacaklı Karabet ve Nazaret Ağalar istida yazmaya devam ederler. 3 Eylül 1901 tarihli Sivas vilayetinden Bab-ı Aliye gelen tahriratta belirtildiği üzere, tüccar "temin-i hukuk için İngiliz tebasından mı olalım" şeklinde ifade bulunmuş ve Ermeni murahhası da aracı olarak "dayınlerin muhafaza-i hukuku hükümet-i seniyenin icraat-i adılanesine muhtaç olmağla her halde hisse-mend-i adalet edilmeleri" ricasında bulunur (BOA, DH.TMIK.M., 110/16, ek 2, 3.9.1901). Burada Karabet ve Nazaret Hisusyan'ların Şebinkarahisar'ın önde gelen Ermeni tüccarından olduklarını hatırlamakta fayda vardır. Yerel anlatılarda Karabet ve Nazaret Ağaların sadece kendi ticaretlerine odaklandıkları, Ermeni cemaatinin işleriyle de pek ilgilenmedikleri ifade edilir, dönemin tipik Ermeni 'ağa'larından oldukları milliyetçi Ermeniler tarafından iddia edilir (Haygaz, 1957: 398). Zaten Karabet ve Nazaret Ağalar da Sivas vilayetine verdikleri dilekçede bunu

vurgularlar: “Acizleri teba-yı sadıkadan olub böyle senelerden beri tediyesiz kalan üç yüz lira gibi bir meblağ-ı azim adeta bizler için bir sermaye-i ticâret-i istikbâl ve bundan mahrumiyetimiz ise badi-i izmihlal bulunmuş ve şu dairede mütedair olan şöyle bir muameleden ihkak-ı hak için merci-i nizamımız olan mahkemeye müracaat kabil olmadığı halde tabi-i merci-i yeganemiz ve penâh-ı adaletimiz olan hükümet-i seniyye” başvurmuşlardır (BOA, HR.SFR.3, 486/31, ek 2, 10.3.1900). Dolayısıyla Sivas vilayetinin tahriratındaki “müsted-i merkumanın tarz-ı ifâdeleri bi'l vücûh nazar-ı dikkate calib olub hukuk-ı meşrualarının muhafazası lazıme-i maslahat ve muadeletden” bulunduğunu belirtmesi bu açıdan oldukça önemlidir; zira şirketle yaşadığı sorunlar devlet ile ilişkileri iyi olan iki Ermeni “ağa”yı bu şekilde bir ifade kullanmaya yönlendirmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 110/16, ek 2, 3.9.1901). Alacaklıların böyle bir dil kullanmalarındaki sebe “maden mültezimlerinin mevcûd cevherle maden alet ve edevatını bu günden itibaren satlığa çıkarub katt-ı alaka eylemekde olduğu dahi liva-yı mezkurun cümle-i işaratından olması”dır (BOA, DH.TMIK.M., 110/16, ek 2, 3.9.1901). Yani direktör Williams'ın madendeki işçilerin eylemi sonucu yukarıda belirttiği gibi madendeki alet ve edevatı satarak madencilere borcunu ödemeyi planlamasıdır. Bu durum Alacaklılar Karabet ve Nazaret Ağaların da kendi borçları ödenmeden madenin kapanması ihtimalini göz önüne alaraküst üste arzuhaller göndermelerine yol açmıştır (BOA, DH.TMIK.M., 110/16, ek 4, 21.9.1901).

Yerel yöneticiler ve Bab-ı Ali için bu alacak-verecek davasının önemi ise yabancıların sahip olduğu haklar ve yukarıda belirtildiği gibi bunun Osmanlı tebaası arasında yarattığı huzursuzluktur. Sorun oldukça teknik bir sorundur: “uhûd-ı kadime ahkamınca” yabancı devlet tebasının her türlü davası konsolos veya adamının huzurunda icrâ olunmalıydı. Bununla beraber konsolosun ikametgahından dokuz saatdan ziyade mesâfede bulunan mahallerde icâbına müteallik bin guruşa kadar hukuk ve beş yüz guruşa kadar ceza-yı nakdiye müstelzem ceza davalarının tercüman hazır olmaksızın bidayet mahkemelerince görülmesine dair protokol olmasına rağmen, bunun üzerindeki meblağlara dair davaların da dokuz saat mesâfede konsolos bulunmayan mahallerde bidayeten konsolos gıyabında rüyet ve fakat konsolos bulunan mahalde istinafen tedkik ve faslı İngiliz sefaretî tarafından kabul edilmediğinden ötürü birçok iş sürüncemede kalmış, ya sefaretce buna izin verilmesi ya da yazının geri alınması yoluna gidilmesine dair bir karar çıkması önerilmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 110/16, ek 5, 2.1.1902). Yukarıda Trabzon Valisi Kadri Bey'in sorumluluk almadan İstanbul'a danışması da bu girift bağlam ve hukuktan kaynaklanmış olmalıdır.

Licese madeninin Hisusyanlara borcu AMMC'nin bu dönemde yaşadığı finansal sorunlardan sadece bir tanesidir. Bab-ı Ali ile AMMC'nin merkezinin bulunduğu Londra Sefareti arasında 1905 yılı ve sonrasında yapılan bir grup yazışma şirketin ciddi miktarda borcunun olduğunu göstermektedir. Orman ve

Maadin Nezareti'nden Londra Sefaretine 10 Şubat 1905 tarihinde gönderilmiş bir tahriratta AMMC'nin Hazine'ye faiz dışında on beş bin beş yüz elli iki kuruş otuz beş para borcu olduğu belirtilmiştir ve Nezaret bu borç için de madenin imtiyazını elinde bulunduranlara ulaşmaya çalışmaktadır (BOA, HR.SFR.3., 725/10, ek 1, 24.1.1906). Bu ve daha sonraki yazışmalarda Licese Madeni'nin "hal-i muattalda" olduğu şeklinde bahsedilir; bu yüzden şirketin 1900'lerin başında yaşadığı ve yukarıda belirtilen sorunların şirketin faaliyetlerini durdurmasına sebep verdiği anlaşılmaktadır. Nezaret mültezimlere ulaşmaya çalışmaktadır çünkü "meadin nizâmnamesinin elli dokuzuncu maddesi mucebince imtiyâzın fesh" olması gerekmektedir ve bunun için iki kıta ihtarnâme hazırlanmış olup imtiyaz sahiplerine tebliğ edilerek işlemlerin başlatılması amaçlanmaktadır (BOA, HR.SFR.3., 725/10, ek 18, 12.3.1907). Tebligatın ulaştırılması çeşitli hukukî işlemler ve bir borçlunun isminin yanlış yazılması gibi teknik sorunlardan ötürü 1907'ye kadar gerçekleşmemiştir. Şirketin yöneticilerinden Sir Edmund Commerell'in 1901 yılında vefat etmesinden ötürü şirketin borcu müteveffa amiralin varisi olan eşine intikal etmiştir (BOA, HR.SFR.3., 725/10, 10.9.1906).

Sonuç

Yeraltı kaynaklarının kullanılarak ekonomiye katkıda bulunması on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin iktisat politikalarından biri haline gelmişti. Peşi sıra çıkarılan nizamnameler madenlerin nasıl işletileceğine dair hususları belirlerken, madenleri işletmek için de yabancı sermayenin çekilmesi amacıyla özendirici unsurlar ve çeşitli imtiyazlar verilmiştir. Bununla beraber maden işletmeciliğinin birçok finansal sorunu da barındırdığı görülmüştür. Bu sorunlar şirketin merkezinde bulunan yöneticiler, madendeki sorumlu müdür, konsoloslar, madenciler, yerel eşraf ve tüccar gibi birçok aktörü de kapsayan ve farklı boyutları olan sorunlardır. Şebinkarahisar'a bağlı Licese'deki simli kurşun madeni bu gelişmeleri ve ilişki ağlarını izlemek açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca birçok kez el değiştiren maden son olarak 1879'da işe başlayan Asia Minor Mining Company tarafından işletilmeye başlanmıştır. Şirket gerek madendeki verimliliği arttırmak için madende teknolojik araç temininde ve işçilere yönelik çalışmalarda gerek ise madeni en yakın liman kenti olan Giresun'a ulaştırmak için yol inşaatı gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında yabancı sermayeye sahip şirketin bölge ekonomisine ciddi bir katkısı olmuştur. Bununla beraber madenin giderek daha büyük finansal sorunlar yaşaması ise bölgedeki iktisadi ve sosyal ilişkileri etkileyen bir hal almıştır. Şirketin borçları 1900'lerin başından itibaren gerek borçlandığı yerel tüccarla gerek ise madencilerle çok ciddi sorunlar yaşamasına sebep olmuştur. Bu sorunlara dair çözüm arayışlarında şirketin yabancı bir şirket olması, gerek kurucuları arasında Sir Commerell gibi Yıldız Sarayı ve Bab-ı Ali nezdinde nüfuzlu kişilerin bulunması ve gerek yerelde Konstantinidis Paşa güç sahibi kişilerin bulunması durumu

zorlaştırmıştır. Bu borç sorunları ve şirketin elindeki alet ve artık metalin satılarak kapatılması şirket yönetimindeki kişiler kadar alacaklı konumundaki madenciler ve tüccarın da müdahil olduğu bir soruna dönüşmüştür. Burada madencilerin müdürü rehin almaları ve alacaklarına karşılık madenin işletmesinin kendilerine devredilmesini istemeleri gibi gelişmeler emek tarihi açısından önemlidir. Keza şirket merkeziyle sorun yaşayan müdürün tavrı da bu ilişkiler ağını daha da girift bir hale sokmaktadır. Yapısal sorunlar ile aktörlerin tutumları birbirlerini şekillendirerek çok farklı yanları olan bir vakaya dönmüştür.

Bunun yanı sıra alacaklı madenci ve tüccarın Osmanlı tebaası olması ve şirketin gerek nüfuz olarak kuvvetli olması ve gerek ise yabancıların haiz oldukları haklardan faydalanması, arabulucu olması beklenen yerel yöneticileri zor durumda bırakmıştır. Bunlar da gerek sermayeye duyulan ihtiyaçtan ve gerek ise şirketin yabancılara sağlanan imtiyazlardan faydalanıyor olmasından ötürü yaşanan sorunlardır. Maden işletmeciliğinin yabancı sermayeye bırakılması ile üretime dair verilen kararlar, maden şirketleri ile madenciler arasındaki sorunların izalesine; bu şirketler ile iş yaptıkları yerel firmalar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde merkezi ve yerel idarenin gücünün kısıtlı kalmasına sebep olmuştur. Merkezi ve yerel idare gibi unsurların sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalması şirketin finansal yapısından kaynaklanan sorunlara sosyal ve siyasal boyutlar da getirmiştir. Licese madenleri bu sorunların finansal boyutundan ötürü iş yapamaz hale gelerek 1900'lerin başında faaliyetlerini durdurmuştur. Licese Madeni'nin faaliyetlerini hangi şartlar altında sonlandırdığını inceleyen bu çalışma, madenlerin farklı aktörlerin müdahil oldukları hem sosyal hem de iktisadi bir alan olduğunu göstererek imparatorluğun son dönemindeki daha genel sorulara da cevap aramaya çalışmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür: Değerli yorum ve düzeltmelerinden dolayı Yener Koç, Charalampos Minasidis ve Elif Kevser Özer'e teşekkürlerimi sunarım. Makaledeki tüm nihai yorumlar ve yanlışlar tabii ki yazara aittir.

Kaynakça

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA) Belgeleri

DH.TMIK.M., 110/16.

HR.SFR. 3, 486/31.

HR.SFR.3, 486/40.

HR.SFR.3., 725/10.

HR.TH., 244/44.

HR.TH. 258/58.

National Archives, Kew, Foreign Office (FO)

FO 195-2094, Consul of Trabzon to Constantinople, no. 19, 12.8.1901.

FO 195-2094, Consul of Trabzon to Constantinople, no. 22, 23.9.1901.

Yayınlanmış Arşiv kaynakları:

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2005). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895) III*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Jewett, A. M. (1888). Mines of Asia Minor. In *Reports from the Consuls of the United States* (Vols. 25 (Ocak-Mart 1888)). Washington: Government Printing Office.

Kitaplar-Makaleler

Bayartan, M. (2008). XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1(10), 135-155.

Ben-Bassat, Y. (2013). Mass Petitions as a Way to Evaluate ‘Public Opinion’ In The Late Nineteenth-Century Ottoman Empire? The Case of Internal Strife among Gaza’s Elite. *Turkish Historical Review*, 4, 135-152.

Chalcraft, J. (2005). Engaging the State: Peasants and Petitions in Egypt on the Eve of Colonial Rule. *International Journal of Middle East Studies*, 37(3), 303-325.

Chatzikyriakidis, K. S. (2005). *I Dieisdysi ton Evropaikon Etaireion sta Metalleia tis M. Asias (1861-1923): Epiptoseis stous Ellines Metallourgus tou Pontou*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selanik: Aristotle University of Thessaloniki.

Haygaz, A. (1957). *Şabin Karahisar u ir Herosamardi*. New York.

İnalçık, H. (1988). Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl’ ve ‘Arz-ı Mahzar’lar. *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8, 33-51.

Karaman, O. (2003). XIX. ve XX. Yüzyıllarda Giresun ile Çevresindeki Madenler ve Maden İşletmeciliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 167-182.

Keskin, Ö. (2011). Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 29, 125-147.

Köse, O. (2002). XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri. M. K. Arslan, & H. Öksüz (Ed.), *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001. 1. Cilt:Tarih içinde*, 289-311. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Ökçün, A. G. (1969). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları. *Prof.Dr. Yavuz Abadan’a Armağan içinde*, 816-893. Ankara: AÜSBF Yayınları.

Özdiş, H. (2012). Efsaneler, Gerçekler ve Yerel Siyaset Pratiği: Eşkiya Micanoğlu Hüseyin. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 34, 21-43.

Pamuk, Ş. (2008). *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Quataert, D. (1994). 19. yy'da Osmanlı Devletinde Madencilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4 içinde, 914-916. İletişim Yayınları.

- Quataert, D. (2006). *Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield, 1822-1920*. New York: Berghahn Books.
- Saylan, K. (2009). Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860–1914). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*(25), 169-175.
- Saylan, K. (2014). Licese Maden Ocağı ve Asia Minor Mining Company'nin Licese'deki Faaliyetleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX*(2), 625-643.
- Tızlak, F. (1993). Osmanlı Devletinde Madencilik. *Osmanlı. Cilt 3: İktisat* içinde, 312-321. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Urquhart, D. (1833). *Turkey and Its Resources*. London: Saunders and Otley.
- Varlık, M. B. (1994). Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4 içinde 917-922. İstanbul: İletişim Yayınları.